ژبنی څیړنی

مؤلف:

پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دوهمې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړی خبری

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبري	۱
ژبپوهنه او د هغې څانګي	۵
ژبه او لیک	۶
د انسان صوتي غړي	۸
د آوازونو وتونځي	۱۰
د آوازونو ډولونه	۱۳
فونیتیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه	۳۶
دیوي ژبي د مورفیمونو د معلوملو او بیلولو لاري	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
د لهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو ضروري ده چه دهغه ترتدریس ، هم دشاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګردې يې زده کول غواړي فونیمې او مورفیمې تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي ، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي .

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي ، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې ولوهیږي چه دده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې يې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو توپیرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بېلو بېلو ژبو ویونکي د یوې بلې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پر ته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه د ده په ژبه کې فعل د نومونو جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ځای او مشخص ځایونه لري . نو بنا پر دې چه دا هر یو مرود ته ورزده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومونو ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړي (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

برخه کې هم د ژبې زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښلي نوي .
د مثال په توګه د (ختکې) په کلمه کې انګریزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ښ) د تلفظ په برخه کې له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبې په زده کړه کې د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپیر څخه هم ستړګې نسبي پېښیدلای . که یوه ژبه څو لهجې ولري نو د هغې ژبې د زده کړې په لومړي سر کې ښایي چه له نورو لهجو څخه یوازې یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چه د یوې ژبې ټولې لهجې زده کاندي نو ښه لاره داده چه دی لومړی یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجې په شمول د نورو ژبې د ټولو لهجو توپیرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبرې کوي د نورو توپیرونو رعایت وکړي .

له نورو بیان څخه مطلب دادی چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له مخې کټ مټ یو شی ندي او یو له بله توپیر سره لري . هرکله چه کومه ژبه وکوم ځای ته تدریس کیږي که د هغه ځای مخصوص مشکلات چه د نورو ژبې په زده کړه کې یې لري په نظر کې ونیول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چه پر نورو مشکلاتو باندي په لږ وخت کې بریالی سي او په لږ وخت کې په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

ځکه چه د هغه موهم وویل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت څرګندیدلای سي چه د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چه شاګرد یې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه، مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او داسې نورې خصوصیتونه

په صحیح ډول سره معلومه سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ور پېښیږي) ښکاره سي.

په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کې ځیني مقدماتي یادونې سوې دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهنې علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د یوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلومولو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډه ډول وښوولې سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي.

نور احمد شاکر

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه وهغه علم ته وایي چه د هغه په ذریعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت ترڅېړنې لاندې نیول کیږي او مهمې څانګې يې دادي: تشریحي ژبپوهنه، تاریخي ژبپوهنه او مقایسوي ژبپوهنه.

تشریحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې یوه ژبه بېله دې چه تاریخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونیول شي په یوه ټاکلي او معین وخت کې مطالعه کیږي. په تاریخي ژبپوهنه (historical lin_guistics) کې د ژبې هغه تاریخي تحول او بدلون ترغور او څېړنې لاندې نیول کیږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ شوی وي. په مقایسوي ژبپوهنه (comparative lin-guistics) کې څو ژبې چه له یوې کورنۍ څخه وي یا د ژبو څو کورنۍ په مقایسوي ډول ترغور لاندې نیولې کیږي او یو له بله سره پرتله کیږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې څرګند سي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په ښه نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یو له بله سره رابطه پیدا کوي . لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې وېشل کېږي : یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ـ ټول آوازونه وښیي دژبې الفبا بلله کیږي .

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بېل شی ده او لیک بېل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نه سي . یو ژبپوهاند دژبې او لیک ترمنځ په ښه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کې یې غور نوی کړی ژبه او لیک دواړه یو شی بولي ، حتی کله کله ځیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس دژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او دلیک قضاوت باید دژبې پر اساس وسي . همدغسې اشتباه ګاني کله کله دګرامر او ژبې ترمنځ هم واقع کیږي . یو ژبپوهاند هرکله چه دژبې ګرامر لیکي هیڅ کله دمورنۍ ژبې وویونکي ته دا نه وایي چه داسې مه وایه داسې ووایه . بلکه ددې پرځای چه دی دمورنۍ ژبې وښتن ته هدایت ورکړي دی پخپله باید دمورنۍ ژبې له ښتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه ځني وکړي چه تاسې څنګه وایاست ؟ هرڅه چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دېتنا کې ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر دژبې له مخې لیکل کیږي او ژبه دګرامر له مخې منځ ته نه راځي . یو ژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه دژبې ټول مواد هرو مرو ترعمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه دده په نزد دګرامر دپوهانو په اصطلاح دژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثناآت هم دژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي . نو که چیري دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په ـ حقیقت کې دی دژبې دیوې مهمې برخې څخه سترګې پټوي او دژبې ددغې برخې پرحقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه دده دتحقیق له مخې نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندې کوي .

دانسان صوتي غړي

انسانان يوله بله خپل افكار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان يې دصوتي غړو په واسطه له خولې يا پزې او يا خولې او پزې دواړو لارو څخه راباسي د فونيتيكس (Phonetics) او فونيميكس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانگې دي مطالعه كيږي . په ژبپوهنه كي يوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نيول كيږي چه په ژبه او خبرواترو كي استعماليږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه دخبرواترو په وخت كي د آوازونو په توليدولو كي مهم برخه لري په دې لاندې شكل كي وښيو :

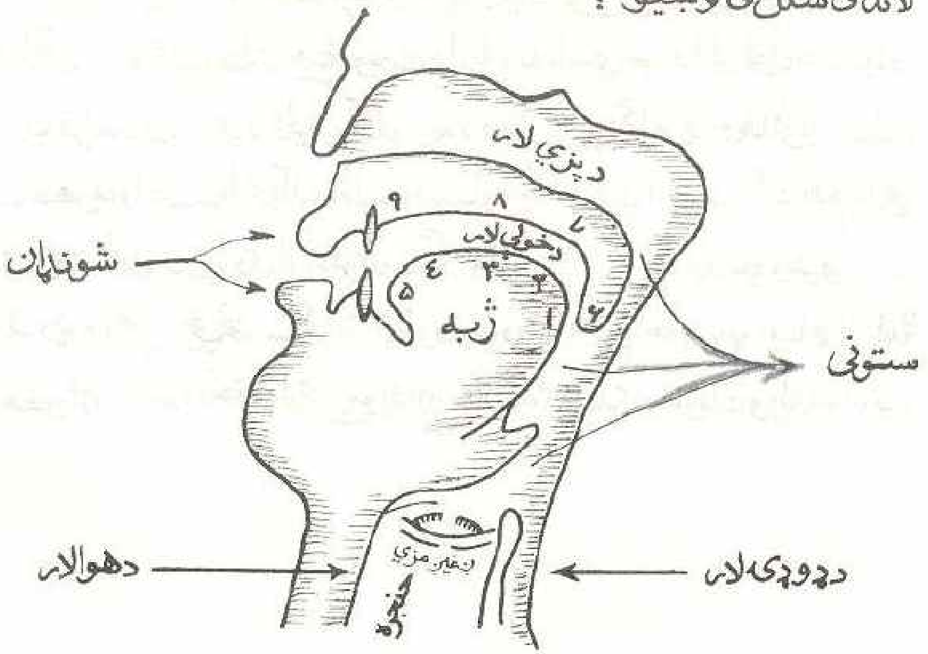

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښوول سوي دي :

۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ريښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبه (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زېږ تالو (dome)
۹- اوربل (Alveolar ridge).

۳- غاښونه او شونډې

٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : يوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورته خواته وخوځېږي نو د پزې لار وتړله شي . او که ژبه د نرم تالو وخواته و خوځېږي د خولې لار وتړله سي .

۵- ږغيز مزي (Vocal cords). د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعيت لري او دوه تاره وخته تشکيل سوي دي . د آواز دا د اکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خاليگاه څخه د ږغيز مزو ترمنځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغيز مزي بېخي سره نژدې وي نو د هوا جريان يې رپوي او کوم آوازچه په دغه وخت کې توليدېږي ږغن آواز (Voiced sound) يې بولي لکه د (ب) يا (د) آواز .
او که ږغيز مزي لږ سره لېرې وي د هوا جريان يې نسي رپولای او په دغه وخت کې يې ږغه آواز (Voiceless sound) توليدېږي لکه د (پ) يا (ت) آواز . دغه سبب دی چه ږغيز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهميت لري .

د آوازونو وتونځۍ

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکي پر دوو برخو ویشل کیږي : ښوریدونکي او نه ښوریدونکي. ښوریدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي په حرکت کي وي او هغه دادي : د ژبي ورستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه، د ژبي سر او لاندي شونډه. او نه ښوریدونکي صوتي غړي چه —— (Point of articulation) یي بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي. دا صوتي غړي دادي : نرم تالو، زیږ تالو، اوري، د لوړو غاښونو بیخونه، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه.

هرکله چه ښوریدونکي او نه ښوریدونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو وتونځۍ او مخرجونه تشکیلیږي. د مثال په توګه که د ژبي سر او د لوړو غاښونو بیخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلیږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) وتونځۍ تشکیلیږي. که لاندنی جدول چه په هغه کي د ځینو آوازونو وتونځۍ او د هغوی ډولونه ښودل سوي دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه پر دریو اساسي او لویو ډلو باندي ویشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants). اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کي استعمالیږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کي شاملیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

manner of articulation دآوازداداکولو ډول ↓	position of articulation دآوازداداکولو ونډۍ →		bilabial شونډيز	labiodental شونډي‌غاښيز	dental غاښيز	alveolar اوريز	retroflex غبرگ ژبي	alveopalatal اوري تالويز	palatal زيږ تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبکی ييز	labiovelar شونډيي تالويز	pharyngeal حنجريز	glottal ستونيز
STOPS انسدادي	Simple ساده	۱ بې‌ږغه	p	p̪	t̪	t	ṭ		k̯	k	q	k͡p		ʔ
		۲ ږغن	b	b̪	d̪	d	ḍ		g̯	g		g͡b		
	aspirated نفسي	بې‌ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
		ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized ستونيزسوي	بې‌ږغه	p'			t'				k'				
		ږغن												
	affricated موښتلي	بې‌ږغه				¢		č						
		ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated اړخيزموښتلي	بې‌ږغه				ƛ								
		ږغن				λ								
	Prenasalized غنه‌سوي	بې‌ږغه	ᵐp			ⁿt								
		ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive دننه‌خواته وازيدونکي	بې‌ږغه												
		ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکي	slit هوار	بې‌ږغه		f	θ					x				h
		ږغن	γ	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove غوځ	بې‌ږغه				s	ṣ	š						
		ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral اړخيز	بې‌ږغه				ɬ								
		ږغن												
RESONANTS طنطنه‌لرونکي	lateral اړخيز	بې‌ږغه												
		ږغن				l		ʎ						
	nasal غنه‌يي	بې‌ږغه	m̥			n̥								
		ږغن	m	ɱ	n̪	n	ɳ	ñ	ŋ̟	ŋ	ŋ̣			
	median منځني	بې‌ږغه	w̥					y̥						
		ږغن	w			ɹ		y						
FLAPS پرېمېدونکي		بې‌ږغه												
		ږغن				ř								
TRILLS رېږدېدونکي		بې‌ږغه				r̥̃								
		ږغن				r̃				R				

voiced : ۲- ږغن   Voiceless : ۱- بې‌ږغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه دادا کولو په وخت کي يې مخرج تيپ ـ وتړل سي او دهوا جريان بند سي ، خود مخرج د تړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دادی چه د مخرج تړل يې داحتکاکي او تنتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي احتکاک پېښ سي لکه د(س) يا (ز) آوازونه . تنتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه دهغوی دادا کولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پېښيږی او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي ، بلکه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولې او پزې په واسطه يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نوموړو درولويو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي پېښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې ربړدېد ونکي (trills) آوازونه نوميږي . پړپېد ونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډېر چټک حرکت په واسطه اداکيږي چه کله کله ديوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ ربړدېد ونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبې د ډېرو چټکو حرکاتو په واسطه اداکيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسونېنټونه او واولونه .

کانسونېنټ (Consonant) هغه آوازته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جريان کي چه د هغه دادا کولو په وخت کي له خولي يا پزي يا د غوډوا ږ ولاړ و څخه راوزي انسداد ، احتکاک يا کوم بل ډول بندش پېښېږي . لکه د (ب) يا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جريان کي بندش واقع کېږي . يا لکه د (چ) يا (ج) دادا کولو په وخت کي چه د ژبي او اورۍ تماس د هوا په جريان کي بندش راولي . که د وه يا زيات کانسونېنټونه په يوه سيلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلسټر (cluster) يې بولي . لکه په پردی کي (پ) او (ر) او په آزموېښت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آوازته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو تر منځ داسي تماس نه پېښېږی چه د هوا په جريان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبي او شونډانو د مختلفو حرکاتو له امله د خولي داخلي برخه بېل بېل شکلونه پيدا کوي چه په دې توګه واولونه يو له بله بېل منځ کي توپير پيدا کوي لکه په لاس ، ډېر او سور کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونېنټونه او واولونه په لاندي ډول دي :

الف : کانسونینټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	g	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتوکي استعمالیږی . دغه عربي کلمې ځیني داسي عربي آوازونه لري چه په پښتوکي نسته . نوهرکله چه داعربي آوازوند په پښتوکي تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتوآوازونوسره تبدیلیږي چه دغوعربي آوازونو ته نزدیوالی ولري . لکه ف> پ ، ق> ک یاخ ، ث> س اوداسی نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :
ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ? ، ...
ف f ، او ق q .

په ځینوژبوکي ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ اوکله کله دواول په ډول اداکیږي . په پښتوکي دوه آوازونه دي چه کله کله دهجا هسته تشکیل کړي او د واول په توګه څرګندیږي ، خوځیني وخت دهجا هسته نه تشکیلوي اود کانسونینټ په

ډول اداکیږی . نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W) : لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کی.

ی (Y) : لکه په (یخی = yaxáy) او (آگی = agáy) کی.

ب : واولونه : Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پور = por) کي.

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سور = Sur) کي.

و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لوموړي واوونه.[۱]

ي (i) : لکه په (ځير = dzir) او (پير = pir) کي .

ي (ī) : لکه په (کيږي = Kīẓi) کي لوموړی (ي)[۲].

ې (e) : لکه په (ډېر = ḍer) او (شمېر = šmer) کي .

زورکی (ə) : لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي .

اَ یا زور (a) : لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي.

آ (ā) : لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کی.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار ، بل متن د ننگرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توگه ولیکو . د مخه تردې چه نوموړي متنونه ولیکو باید ووېل سي چه د خپ (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون ندیوازې په پښتو بلکه د نورې په ډېرو ژبوکي د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي . مثلاً په (پرېوتم او کښېنستم)

(۱) : په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي . (۲) په نوموړې کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پرلو مړی سسیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي. نو ځکه په لاندي متنونوکي د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسي علامې (´) په ډول د سیلابونو پر سر باندي ایږدو. دا هم بایـد ووېل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نماینده ګي و نه کړای سي.

د کندهار لهجه

د ښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دالوست په یوازي پښتو لیکم، چه د بلي ژبي یو توری پکښي نسته. هوکې! د ژبي ښه والی هم د غه دی چه هره ژبه ښایي دومره اړه نه وي، چه د ژبي خپښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه وېلای سي. که څه هم ژبي یو د بله ومرستي ته سره اړي دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کېږي، بیا هم ځیني ژبي له خپله ځانه دومره وینا وي او توري لري چه خښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردو له اړې څخه وزي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو او لویو ژبو څخه بلله کېږي. خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښي سته چه د دغې ژبي پوهانو راښوولي دي. د غسي هم دا وسنۍ ژوندۍ نړۍ لوړي ژبي لکه انګریزي او فرانسوي یا نوري ژبي پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښي لري. پا رسو هم یوه خوږه

ژبه ده چه دا زړکاله راهیسې د مېړنیو مشرانو ترسیوري لاندې پې روزنه کیږي.
خو سره له دې دونه روزنې هم ویوازې پارسو لیکلو ته بیچ نه لیدل کیږي ، او ډېره
به دا نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي ، هر ومرو به وعربي ژبې ته ارشوا وکړه نه
یوه لیکه یا دوې دېږ لیکي به په زیار ولیکلې سي .

له ښه مرغه زمونږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . مونږ که لږ څه
زیار وکانږ و ، نو په خپله ژبه به هرڅه په یوازې پښتو ولیکو . که څه هم مونږ
اړنه لو چه هر ومرو به یوازې پښتو ولیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته
ښیرې کیږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دونې اړته وي او -
دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه وو زي . دا څرگنده ده چه زمونږ پښتو
ژبه د هرڅه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په
زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې ویناوې او ډېر توري به
وموسي چه اوس نشته یا مونږ ته څرگند نه دي .

— د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه —

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likám či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́stə. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy həm dagá(day)ci hára žə́bə ṣā́yi dúmrə árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpálə žába wayə́lāy si. Ka tsə ham žā́bi yaw də balə wa mrásti tə sara áṛi di aw yawā́zi Kuma žába báṣ̌pəṛə ná lídalə Kī́ẓi, byā́ ham dzíni žábi lə xpálə dzā́na dona waynā́wi aw tū́ri larí či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə ləẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wā́zi.

də ʔarábu žába hága žábə də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwáṛu žábu tsaxə baləlá Kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dā́gi žábi pohā́nu rāṣowəli di. dagási ham də osanə́y žwandə́y naṛəy lwáṛi žábi láka angrezí aw farā́nsawi yā nū́ri žábi pradí lāteni yā yonā́ni tū́ri pə xpál mándz Kṣi larí. pāṛsó ham yawa xwaẓá žába də či dā zər Kā́lə rā́hisi də meṛənáyu maṣ̌arā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə Kī́ẓi. xu sará lə de dóna rozā́ni ham wə yawā́zi pāṛso ʔiKálu tə bič na lídəl Kī́zi, aw ḍéra ba draná wi či yawā́zi pāṛsó walíKala si. harú marú ba wə ʔarabí žábi tə aṛ su aw Kə na yawá líka yā dwe dre líki ba pə ḍer zyā́r walíKali si.

lə ṣə márga zmúẓ paṣtó žába ḍera árta də. muẓ Kə láẓ tsə zyā́r wáKā́zu, no pə xpálə žába bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wə́liKu. Ka tsə ham muẓ aṛ na yu či harú marú

ba yawā́zi paṣtó likú. də naṛəy ṭóli žábi yawa də báli pə — mrastə bəšpaṛə kiẓi, xu byā́ ham dā də žəbi ṣawā́ləy dəy či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tū́ri wálari či də báli žábi lə aṛəy tsaxa wawzi. dā tsargánda də či zmúẓ paṣto žaba də har tsə dapā́ra bel bel tū́ri ʔəri aw də lū́yu gró pə ʔəmánu kṣi də spinu paṣtanó pə zṛó kṣi ṣax di. ka tsók pəlaṭána pəsi wákṛi, ḍéri waynā́wi aw ḍer tū́ri bə wámumi či os nástə yá muẓ tə tsargánd ná di.

دننگرهار لهجه — دسناغلی الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکور یې دلته دی ، بل په کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه په کوهدامن کې لري ، څه په بغلان کې، څه په یو بل ځای کې . نغدي روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګر ګټه وربانديې نور بانکونه کوي په یو بل ځای کې . ته و وایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نزده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعرو موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړیږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته و وایه چه دی د کوم ځای دی ؟

دی د هیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هر ځای د ده دی او سړی ورته هر ځایي ویلی شي . هو ! دا هغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونو کي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، د یوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سره یې او تودې نه شي تېرولی .

دا هغه عیاش دی چه بې له عیش و راحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان د دې وطن بللی شو چه د وطن په کالو او بوټو سر ورکوي او په سختو ورځو کي د وطن په کار یږي . که څه هم پوله او پټی نلري ، او په زړه و کوڼلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن د هغه چا نه دی چه د ډېرو څمکو قبالې یې اخیستی دي . بلکه د هغه چا دی چه د وطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bəl pa Kābul Ke, bəl pa yaw bəl dzā́y Ke. tsə dzmáka pa Kadāmán Ke larí, tsə pa Baglā́n Ke, tsə́ pa yaw bə́l dzā́y Ke. nágde rupáy ye pa riš̌watúno dálta paydā́

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa warbānde nor bānKúna Kawí pa yaw bəl dzā́y Ke. tə wáwāya či day da Kúm dzā́y day ?

mína ye la de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK warta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pa pradáyo žəbo iftixā́r Kawí. də de watán la šer aw mosiqí na xwánd nə áxli aw də xāriji mozíK pa sifát maṛézi na. múnẓ tapə naxwā́t aw nafrát góri aw də pradə́yo mustaxdimino pə moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day da Kum dzā́y day ?

day da héts dzā́y na day, dzáka či hár dzāy də də day aw saṛay warta hardzāyí wayə́lay ši. ho! də́ haġa margá day či tsalór faslúna pə tsalóro mamlaKatúno Ke terawí aw watán nálari. watán na péžani, də yawá watán pə hawā́ Ke nə álwuzi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā háġa ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw lə watán sara héts mína aw aṭāqá nálari. munẓ haġa Kasā́n də dé watán baṭálay šu či də watán pə Kā́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sə́xto wrádzo Ke də watan paKā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pə zaṛó Koḍálo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haga čā nə day či da ḍéro dzmáko qabālé ye axíste di, bálke də haga čā day či də watán mina ye pə zṛə ke da aw lə watán saraatágá ḷari.

<u>د پېښور لهجه :</u>

دسرُوتعوِیذ (۱)

یوه شپه شمروز یوڅواجرتي قاتلان د جمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پړېوته .
صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او د بوډۍ په مرګ
د مکر ډېر ویرا او ژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو،
ولې هیڅ هم د ریښتیا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز
په یوڅو ورځو کښې د خپل مشرورور په ځانې کېناستو . خو د ناصر په بېچ کېدو
یې په زړه کي غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې یې ډېر کوشش ورپسې
اوکړو ، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر د خپل وطن نه ډېر لرې یو
لوی ښار ته اوړسېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په یوه باغیچه کښې
د یو بینچ د پاسه اوده شو . دا باغیچه د لوی کاروباري تاجر په کور کښې وه .
سحر وختی چه د کور مالک سېټ رحمان د سېل د پاره بهر تلو ، نو په باغیچه کښې

---

(۱) : دا مضمون د ښاغلی رشید علی دهقان اثر او د ښاغلی جهان زیب نیاز پېښوري لهجه ده .

يې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم اوليد و چه لا هغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلې ته لاړو او سره د خپل تېره بيرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لا هغه شان اوده وه .

وايي چه د دې سبېڅ پوزوی وه چه ډېر بنکلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نيولې د ماشوم په خوا کښې غلې ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بيدار شو . او تراوترې يې کتل او بيا په رتو رتو په ژړا شو . د سبېڅ تېر ناصر خپلې سينې ته جخت کړو .

دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سبېڅ رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل تېره کمرې ته لاړل .

دنوموړې مضمون فونيميکې بڼه

da sró tāwíz

yawá špá Šamróz yaw so ujratí qātilā́n da Jamilé pa Kor warxatā́ Kṛəl. ḍāKá préwata. sābirá aw Jamilá dwā́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məKər ḍér wir aw jaṛā́ óKṛa. pulís xpə́l taftíš Ke ḍéŕ pa ixlā́s sara Kā́ŕ óKṛo. wā́le hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāra ná Kexoda. aw natijá dā̈ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mášər wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā̈ u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés pāta ye onálageda. māšúm Nāsər da xpəl watán na ḍer lāre yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stāṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pā̈sa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmān da sél da pā̈ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā̈ro aw sará da xpāl ṭabára byérta hage zé ta rā̈glo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wā̈yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpāl mar šáwe zwé waryā̈d šo, da dwā̈ṛo pa stárgo Ke úxKe we. dwā̈ṛa sāniwāli da māšúm pa xwā̈ Ke gāli waṭāṛ wu, če pa de Ke Nāsár húm la xóba bedār šo. awtár awtár ye Katə̄l, aw byā̈ pa rāṭo rāṭo pa jaṛā̈ šo. da seṭ ṭabár Nāsər xpale siné ta júxt Kro. dwā̈ṛo jaṛə̄l, xo dwā̈ṛa ná poedál če da dwi da jaṛā̈ wāja sə da. seṭ

Rahmán Nāsər pa gega Ke učát Kro, aw sará da xpə̄l ṭabára Kamré ta lā́rəl.

فونیټیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندي په خبرو کي استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کي اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسي ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دا انسان په صوتي غړو کي یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کي ښوري او حرکت کوي. که سړی د نوموړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کي مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کي اجراکیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای سي چه د هري ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسي یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخي د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سږي به وکولای سي چه دیوه دغسې فارمولونو
په واسطه دیوې ژبې آوازونه وښيي . او فونیټیکي الفبا هم په حقیقت کي
دد غسې فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول دسږو
حرکت ښيي چه هوا ولېږي تي خواته پوري وهي . دغه هوا هر کله چه له ستوني
څخه وخولې ته راوزي رېځېږمزي رلوي . نو موړی سیمبول (ب) داهم
ښيي چه دهوا دجریان په وخت کي دېزي لار تړلې وي او هوا دخولې له لارې
جریان پیدا کوي ، خو دشونډانو دیوځای کېدو په واسطه یوځل بندښ
پیدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بیانه څخه څرګندېږي چه هغه آوازونه چه
په خبرو کي استعمالېږي دهوا دجریان او د صوتي غړو د حرکاتو او دهغوی
دیوځای کېدو څخه پیدا کېږي ، چه دا ټول دفونیټیکس (Phonetics)
موضوع تشکیلوي .

په فونیټیکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کېږي:
یو دا چه آوازونه د ښوړېدو ونکو صوتي غړو دحرکاتو او ددغه ښوړېدونکو
صوتي غړو سره د هغوی دیوځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . دفونیټیکس
دا برخه آرټیکولیټوري فونیټیکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه
آوازونه دآوازونو دامواجو له مخي چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه
اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . دفونیټیکس دا برخه اکوسټیک-
فونیټیکس (Acoustic phonetics) بلله کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څېړنې لاندې نیول کیږي .

فونیتیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یوله بله سره نږدې اړیکې لري . مګر څرنګه چه په فونیتیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څېړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یوله بله بېلې سره وساتل سي او د هغوی موضوعات یوله بله سره ګډ نسي .

په فونیتیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکات له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . د غسې سیمبولونه د فونیتیکي الفبا په نامه سره یادیږي. مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څو الوفونه ولري (د فونیم بحث وګوری) په فونیتیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي. مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او د غه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګوری) د فونیتیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکل سي:

په نوموړو کلمو کې چه نوموړي دوې ټ پ ګانې یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له پاره بېل بېل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفباله مخې ځکه چه نوموړي دواړې پ ګانې دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو لوازي دیوه سیمبول (P) په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلې کیږي: پند = phand ، توپ = top'.

پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول تر غور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو سره مخامخ کیږو چه هماغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونو کې په بېلو بېلو ډولونو سره ادا کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلمو کې د غسې نه اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلمو کې . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې له (پ) سره یو څه هوا په شدت سره را وځي او په دې ډول یو نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هلته په ښه ډول څرګند سي چه دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او بیا دوهمې دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د-

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړيو کلمو د (پ) داداکولو په وخت کي دکاغذ پا ڼه دهوا دجريان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کيږي، او ښوري . مګر دوروستنيو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي ځکه چه دهوا جريان بنديږي نو کاغذ هم نه متا ثره کيږي او نه يې سي ښورولای . دغه رنګه (د) يوانسدادي ږغن آواز دی چه دهغه داداکولو په وخت کي ږغيزمزي ږيږيږي او ددغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسي کلموکي لکه (دود) يا (درد) لومړي دالونه چه ددغو کلمو په سر کي راغلی دي هماغسی نه اداکيږي لکه د نومو ړو کلمو وروستني دالونه . يعنی لومړي دالونه ډېر ږغن (voiced) دی او وروستنی دالونه لږ ږغن دي . په انګريزي کی (S) چه دځينو مفردو نومونو په پای کي راسي جمع ځنی جوړيږي مګر تلفظ يې يو ډول ندی . دمثال په توګه (S) په داسی کلموکي لکه : (books) يا (lips) په (س) سره اداکيږي، خو په داسي کلموکي لکه (eggs) يا (hands) په (ز) سره تلفظ کيږي .

دپښتو دلومړي مثاله څخه څرګنديږي چه که په پښتو ژبه کي (پ) دکلمي په سر کي راسي او حرکت ولري (وروسته يې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړيږي او که په پای کي راسي بې نفسه آواز ځني جوړيږي . دغه رنګه دپښتوله دوهم مثال څخه څرګنديږي چه که دال د کلمې په سر کي تر واول دمخه راسي ږغنتوب يې ډېر وي او که په پای کي راسي ږغنتوب يې لږ وي . او دانګريزی ژبې په مثال کی د books او lips په کلموکي ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسی راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) یعنې په (س) سره تلفظ کېږي او د hands او eggs په کلموکې ځکه چه (S) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلی دی نو بې ږغ یعنې په (ز) سره تلفظ کېږي[1].

له پورتني بیانه څخه یو بل ټکی هم ښکاره کېږي ،

هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله بیا د خپل د محنې یا وروستني محیط څخه متأثره کېږي . او ځکه چه د نړۍ د ژبو د ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیر لري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثیر کوي هم توپیر لري او یوله بله سره بېل وي . دغه آوازونه چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کېږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = Complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنیو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسي (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه لري . یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسي (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای ، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همېشه نفسي او د کلمې په پای کې همېشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم باید وویل سي چه نوموړي تیجې موږ یوازي د نوموړو مثالونو له مخې واخیستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو - آواز ځني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وایي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وایي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آوازدی . دادواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هر یوه ته الوفون وایي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یونفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یادلری چه نوموړې نتیجه موږ یوازي د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنی د علماو ولخوا په بېلو بېلو دولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټی کړو نو دیوې ژبې په خبرو کي بیخي کوچنی صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګوری : زه راغلم چه دخلکو تبکی اداکړم = (zərāglamčidəxalkunekiadā-Kram) په پورتنی خبره کي هغه بیخي کوچنی صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بېلولای سو :

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	که	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	خل	حرکت کردن	7.	xalk	خلک	مردم	12.	Kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیرصلي	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

د پورتني خبري مورفیمونو څخه په غور سره وګورو د موقعیت او ځینو نورو خصوصیتو نوله امله سره یوشی ندي او لوله بله سره توپیر لري . مثلاً د ړیم ، اووم او نهم داسي مورفیمونه دي چه د ریښې حیثیت لري او که نور مورفیمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصلیت او مرکزیت له لاسه نه ورکوي . د غسي مورفیم ته ریښه وایي . هغه مورفیمونه چه په ریښه پوري نښلي پیوندونه (affixes) بلل کیږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نیکي = neKi کی (ي = i). پیوندونه هم پرخپلو ولو باندي وېشل کیږي . یو هغه پیوندونه دي چه د ریښو (roots) په سر کي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پیوند چه وداسي پیوندونو ته سابقه (prefix) وایي . او بل هغه پیوندونه دي چه په ریښه پسی ورو سته راځي لکه په راغلم = rāglam کی (م = am) او په خلکو = xalku کی (و = u) . و داسی پیوندونو ته لاحقه (suffix) وایي.

پیوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چیری کوم
پیوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمې په ماهیت کي بدلون راولي اشتقاقي

پیوند (derivational affix) ورته وایي . لکه په نبکي کي چه (نبک) صفت دی او
(ي) یوه لاحقه ده چه له (نبک) سره یوځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې
اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیرې کوم
پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېښنم، کښېښتو او کښېښني) کي
د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې
د شخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه
(inflectional affixes) وایي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل
سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او
ماشومان) په کلمو کي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي
پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کي (دود) او په دوهمه کلمه کي
(ماشوم) د تنو په حیث پاتېږي . مگر د (اړتیاوي) په کلمه کي (اړتیا) تنه بلله کیږي.
ځکه چه په نوموړې کلمه کي (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي
پیوندونه دي ، هر کله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځني وایستل سي ریښه او
اشتقاقي پیوند (اړتیا) د تنې په حیث پاتېږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه
که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده
او که یوازې صرفي پیوندونه ځني وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده. نو ځکه
ریښه (بېله څینو استثناآتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مگر تنه کله کله واحد
مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې
وي ، لکه (اړتیا) . بل داچه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلموکي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل ډول پیوند هم پیښیږي چه و هغه ته منځینه (infix) وائي . هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي و دغه ننوتلي مورفیم ته منځینه وائي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي هاکت (hokʷat') وسپین سري ته وائي او هاځکت (hoc̸kʷat') یې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی c̸ یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hokʷat') په مورفیم ور ننوتلی دی .

په انګریزی کي (S) چه د ځینو واحدو نومونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خو د محیط د تأثیر له امله یې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلف محیط په واسطه یې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه (voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي . لکه په دې لاندي مثالونو کي

buk(book)+s>buks rod(road)+s>rodz roz(rose)+s>roziz bas(bus)+s>basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرګندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انګریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینی وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتوکي د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلموکې (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کي ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر ږغن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وهرغړي ته الومورف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه دانګریزي د جمع نوموړی مورفیم دری الومورفونه لري: (S)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي دوه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتي معناګانی ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغومره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتوکي (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کي یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کی بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کي (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کی دغایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي
ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه
په انگریزی کی د (look) مورفیم . مگر داسی مورفیمونه چه دغج په بدلون
یې معنی بدلون مومي لکه په انگریزي کي (recórd = ثبتول) او récord
(تیکلی) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .
دا هم باید په یاد ولرو لکه څنگه چه یوالوفون د بل الوفون
پر ځای نسبي راتلای د غه رنگه الومورفونه هم هر یو ځانله د استعمال مشخص
او ټاکلی ځای لري او یوالومورف هیڅکله د بل الومورف پر ځای باندي نسبي راتلای .

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بیل بیل شکلونه خوره کوي د مورفیم و دغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور پیښیږي او د غه رنگه د فونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون (morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انگریزی کي چه (s) دجمع مورفیم دی کله تر زغن آواز وروسته راسي زغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او که تر بي زغه آواز وروسته واقع سي بي زغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) او تر P،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) او که تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مور-فیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انگریزی کي دجمع دالومورفونو (in- ~ iz- ~ z- ~ s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو دجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یو مورفیم د ځینو عواملو په وجه بېل بېل شکلونه غوره کړي (بېل بېل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس ټول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفيم ته ورپيښيږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بيانيږي . د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه د واړه يو ځاى يو مورفيم تشکيلوي . نوکه په نوموړو دوو شکلونو کي (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي بايد نوموړى مورفيم د اساسي معرفي کړو : (س = s) يو مورفيم دى چه د مالکيت معنى ورکوي او کله تر (م = m) چه يو ږغن آواز دى دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کيږي . مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حيث انتخاب سي بايد په دې توګه معرفي سي : (ز = z) يو مورفيم دى چه د مالکيت معنى لري او کله تر (ت = t) چه يو بې ږغه آواز دى دغه راسي په (س = s) سره تلفظ کيږي .

د اساسي شکل انتخاب د مورفيم په بېلو بېلو شکلونو کي اختياري دى ، خو حتي الامکان بايد کوښښ وسي چه د مورفيم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفيم د نورو شکلونو بيان په ساده او اسانه ډول سره امکان پيدا کړي.

د مورفوفونيميکي بدلون يو مشهور قسم اسيميليشن (assimilation) نوميږي او هغه داده چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثير له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره يوشى سي يا ورته والى پيدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي يا لکه په (يک ګړى)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبرو کي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له څنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او د دغه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخنی آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وائي لکه په ترکي کي (git di>git ti= دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وائي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . و دې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) اسیمیلېشن) وائي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . اول دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعنی په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . و داسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وائي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونیمونه راغلی دی.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن
(dissimilation) نومیږي : کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو
آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي . که چیري نوموړی آواز له نوموړو
دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي ودغي عملیې
ته ډیسیمیلیشن وایي . لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل)
سره .

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم قلب (metathesis)
نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه : ځمکه
، مځکه - روځ ، ورځ - لوېښت ، ولېښت .

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف فېدل هم مورفوفونیمیکي
بدلون بلل کیږي . مثلاً په انګریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله -
کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کي.
مګر د disiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی ، د (i) فونیم زیات راغلی دی.
په پښتو کي ځیني خلک (دیرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله -
(څلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دیرش څخه (ر)
او له څلوېښت څخه (ت) حذفوي . دغه رنګه که په انګریزي کي بې ږغه
کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي د برغله ږغن کیږي
لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي . دغه رنګه ږغن کانسونینټ
چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په tak سره تلفظ کیږي . نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښیږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ د ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نو د هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرګندوي . په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کی باید دا لاندې ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینی وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مګر داسي هم ډېر پېښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahár) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري . (څم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سېلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمېر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رڼا = ruṇā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونیمونه
لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم
ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بېلو بېلو مورفیمونو په ډول -
څرګند بدلای سي. خو کله کله هماغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه
د مورفیم په ډول په ژبه کې پېښېږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi)
په کلمو کې (i) یو فونیم دی چه په نوموړو دواړو کلمو کې د بېلو بېلو مورفیمونو
په ډول راغلی دی. یعنی په لومړۍ کلمه کي یو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول
معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کي بیا هماغه فونیم معنی نلري
او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په ډول.

کله کله محقق د ژبي د مورفیمونو د معلومولو په
وخت کي له یو شمېر داسي مثالونو سره مخامخ کېږي چه په هغوی کي یو ډول
صوتي واحد ونه او یو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید ښه غور او
کامي تحقیق څخه دا نتیجه واخلي چه نوموړي صوتي واحدونه دیو ډول
معنی د موجود والي له امله او د هغوی د یوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي.
لکه چه وواېي په دې ټولو کلمو کي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá،
کږدی = Kazdáy، کلا = Kalá، کلی = Kálay) د هستوګنې د ځای
معنی پرته ده، او په دې ټولو کلمو کي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني د ځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي د پېښاځخه مثبته نتیجه نه اخلي له نوموړو کلموسره که داسي کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣār ...) یو ځای کړو څرګنده به سي چه (ک = K) د هستوګني د ځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کي اداسي، ممکن د مورفیمو شمېر یې توپیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کور ته ځم = za kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go hom = I go home نوموړی مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په درې مورفیمه (āy + go + hom) سره ادا سوی دی. نو که موږ وغواړو چه د انګریزي ژبي د نوموړي خبري مورفیمونه د پښتو د ترجمې له مخي معلوم کړو باید په دې فکر کي و نسو چه ځکه چه په پښتو کي نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید د حقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه د انګریزي ژبي مورفیمونه معلومو نو د انګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظر کي ونیسو نه دا چه د پښتو ژبي د ساختمان په اساس د انګریزي ژبي ساختمان فرض کړو.

د یوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي موږ باید ښیار و باسو چه د هغې ژبي ساختمان په هغه ډېټا کي چه موږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو ټوټو سره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازي یو مورفیم وي. او دا

تجزیې موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې کولای شو . که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چې په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په لاندې ډول د پشه یي ژبې د هغې لهجې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چې د "نورو درې" په "پنجوقلعه" کې خلک خبرې په کوي :

1 . éloamắgošíŋše	دا زموږ کوږ دی.	4. élodār	داغر.
2 . éloamắbāgše	دا زموږ باغ دی.	5. búbaKắrgošíŋ	ډېر ښه کوږ.
3 . amắgošíŋ	زموږ کوږ.	6. pašayibúbaKắrjábše	(پشه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaKắrbāgše	دا ښه باغ دی		

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نورې سره یوشی دي او یوازې په (کوږ) او (باغ) کې توپیر سره لري . د نورو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چې راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په توټوکي دی . نو کوم معنی لرونکي او ګرامري توټې چې موږ د نورو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای شو یوه د gošíŋ او بله د bāg توټه ده چې لومړۍ توټه د (کوږ) او دوهم توټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ توټه راغلې ده چې د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چې و (کوږ) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي خبري په معنی کي هم دغه مطلب موجود دی. د نوموړي خبري پاته برخه amá ده چه د دغي خبري د معنی له مخي ښکاریږي چه د (ږموږ) معنی ورکوي. که لومړۍ او شلورمه خبره سره پرتله کړو ـ ښکاره به سي چه د نومو ړو خبرو په معنی کي یوازي یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د élo توته ده. نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلې څخه دا ښکاریږي چه élo او (دا) سره یوشی دي او هرکله چه په شلورمه خبره کي موږ ته دا ښکاره سوه چه د élo توته د (دا) معنی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کي د پښه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنی (غږ) سره یوشی ده . اوس بیرته ولومړۍ خبري ته راځو . په لومړۍ خبره کي د نورو ټولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پښه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خواکي (دی) پاته دی چه طبعاً دواړه سره یوشی دي . یعنی (še) د (دی) معنی ورکوي .

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنی ورکوي . په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دېر-بنه) په معنی پاتیږي . که دغه توته په (ووه خبره کي وپلټو، ښکاره به سي چه نوموړې توته یو واحد مورفیم نه دی . ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه یي (bú) یو بل

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه خبره کي نور ټول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه‌يي په خواکي د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکي د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی وبلل سي. یعنی jáb د ژبي معنی لري
په پوره تنې ډول موږ وکولای سوای چه ټولي معنی
لرونکي ټوټې چي په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی له معناګانو سره لاس ته راولو. د دغي لنډي ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کي موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي ټوټې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌يي

د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ و موادو کي ځيني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هغوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي ترغور لاندي ونیسي او د هغوی د صحیحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي. دادی اوس د عبري ژبي دلاندني ډېټا د موړفیمي تجزیې په ترڅ کي پر دې مطلب باندي رڼا اچوو :

1.	šamartíhū	مـا دی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qatáltíhū	مـا دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qatalnúhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی تو پیر یوازی په (دی) او (دا) کي راغلی دی. یعني د نو موړو دواړو خبرو معنی یوشی ده یوازي د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهمه خبره کي غایب مؤنث یادسوی دی. عبري خبري هم دواړه نوړکټ مټ یوشی دي یوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او د دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وکوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو موړفیم دی چه د (دی) یعنی غایب مذکر او (ā) یو بل موړفیم دی چه د (دا) یعنی غایب مؤنث معنی ورکوي. خوکه دریمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندېږي چه (šamartī) په دریو واړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی دی او کوم شی چه په دې ورسره خبروکي تو پیر لري هغه د ـ
hū ، hā ، او Kā توري دي . ځکه چه د نومونو د دروخبرونو معنی
یوشی ده او یوازي په درو ضمیرونوکي تو پیر سره لري . نو اوس باید دا
نتیجه څني واخلو چه نوموړي درې توري درې مورفیمونه دي چه د ـ
نوموړ و درو ضمیرونوله پاره راغلي دي یعني hū د (دی) ، hā د (دا) او
Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که څلرمه ، پنځم او شپږمه خبره هم ور سره یو ځای
کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه مورفیمونه چه د څخه مو ږ معلوم
کړل (hū ، hā او Kā) وباسو په پاتو برخوکي šamar په تو لو
خبروکي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر
(زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر
(موږ) راغلی دی هلته (nū) ور سره یو ځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو
چه (tī) یو مورفیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو
مورفیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ور کوي .

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبر و سره یو
ځای کړو ، کومه توته چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده .
د نوموړو دوو خبر و په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی
دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوي
توته (qatal) په لاس کی ګرو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توتېه ده چه د (وواژه) معنٰی ورکوي .

که ټولي خبري له سره تر پایه وګورو ، بیله (وسانه)

څخه نور د ټولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنٰی لرونکي ټوټې پیدا کړي

دي . او دغه بو په هغه موادو کي چه مونږ تر څېړني لاندي نیولي دي یوه ټوټه

(šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خوا کي د (وسانه) مطلب او په بله خوا

کي د (šamar) ټوټه لرونو څرګندېږي چه (šamar) یوه معنٰی

لرونکي ټوټه ده چه د (وسانه) معنٰی ورکوي . بل دا چه که لومړۍ او څلرمه

خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګنده به سي چه په نومورو

خبروکي په کوم ځای کي چه (وسانه) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم

ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) ټوټه راغلې ده چه دا

هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) ټوټه د (وسانه) په معنٰی سره

پېښېږي . د نومورو خبرو د مورفیمو نولست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

šamar — وسانه	hā — دا
ti — زه	Kā — تاسي(1)
hū — دی	nū — مونږ
qatal — وواژه	

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوي ژبي د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کي ونیسو ، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو . دادی اوس به د مثال په توګه په لاندي ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبي دیوي لنډۍ ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو . د زپوتیک ژبه په مکسیکو کي ویله کیږي .

1. reKabizaʔ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8. duwazaʔ	زه ژوندکوم
2. rudibicizaʔ	» زه وچوم	9. ruʔnazaʔ	زه غورځوم (استمراري حال)
3. rugalazaʔ	» زه اورلګوم	10. Ki	بریولل
4. riKiazaʔ	» زه کښېنم	11. raʔazaʔ	زه ځم (استمراري حال)
5. eKabi	جواب ورکول	12. udibici	وچول
6. riduwazaʔ	زه ژوندکوم (استمراري حال)	13. duwa	ژوندکول
7. riKuwazaʔ	» زه ساتم	14. ritazaʔ	زه اخلم (استمراري حال)
15. riKizaʔ	زه مینځم (استمراري حال)		

نو موږ ډېټا که سرتر پایه پوره په ځیر سره وګورو ، درې ډوله مورفیمونه پکښي راغلي دي : تنه ، واحد متکلم ، ضمیر او استمراري حال .

په (1، 2، 3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفیمونو نوموړي درې
سره د ولونه راغلي دي. په (5، 10، 12 او 13) مادوکي يوازې تنې او په اتمه
ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمیر راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله
کړو څرګندېږي چه (duwa) تنه، (za²) واحد متکلم ضمیر او (ri)
استمراري حال ښيي. دغه رنګه په ټولو هغو موادو کي چه (ځه) راغلی دی -
هلته (za²) هم راغلی دی. له دې څخه څرګندېږي چه (za²) د (ځه) په
معنی دی. که دوهمه او دوولسمه ماده سره پرتله کړو څرګندېږي چه
(udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (za²) د (ځه) معنی ورکوي
او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (ri) صوتي
واحد دی. ځکه چه (ri) او (ri) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي
نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفیم الومورفونه
دي. د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه
الومورفونه دي نو ښايي چه د هغوی مشخص استعمال هم پیدا کړو. په
نوموړو موادوکي که په غوړ سره وکتل و څرګنده به سي چه (ri) تل
تر کانسونينټ او (ri) تل تر واول د مخه راځي او يو د بل پر ځای بانديي
هیڅکله نه واقع کیږي. نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفیم
الومورفونه بولو. هغه مورفیمونه چه په نوموړې ډبټاکي راغلي
دي په لاندې ډول سره ښوولای سو:

1.	r ~ ri[(1)]	استمراری حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	zaʔ	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	uʔna	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پرېښودل
5.	ugala	اورلګول	11.	aʔa	تلل
6.	Kia	کښېنول	12.	ʔa	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندیږي. په داسې حال کې بنایي چه ټول هغه ځایونه و ښودل سي چه نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کیږي. د مثال په توګه د مکسیکو دیوې بلې ژبې چه هیواوې (Huave) نومیږي د دې لاندې دېتا مورفیمي تجزیه کوو:

1. andiomáac	موږ څیله کوو	2. ačiatíac	موږ څیرو
3. imboláac	موږ بېرېږو	4. ahiráac	موږ لرو
5. ačičíac	موږ څېښو	6. ahačiác	موږ ورکوو

(۱) د غه ډول علامه (~) د یوه مورفیم د الومورفونو د ښوولو په غرض د نوموړي مورفیم د الومورفونو ترمنځ راځي (د دغه مبحث پای وګورئ).

7. andoKáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنې راځو
9. acohóoc	موږ لوبې کوو	10. uwíac	موږ پوهه اخلو
11. aKoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په میچن یا ډبرې نوړل)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمې مادې څخه چه یو موږ فهیم دی، په نورو ټولو خبرو کې دوه دوه موږ فهیمونه راغلي دي.

که په نوموړې ډېټاکې په غور سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی. که دریمه او دولسمه ماده سره مقایسه کړو، څرګنده به سي چه په دواړو کې یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او دنوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې ډېټا له مخې نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي. او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو، هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي. یعني هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی. په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی. نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو. دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو په نوموړې ډېټا کي دړې صوتي واحدونه دلاحقي په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه دړې سره ديوه مورفيم الومورفونه بلل کيږي. دڅخه موږته ويل سوي وه چه پرته له دیاړسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفيمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نود هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته دهغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ډېټا مورفيمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1.	-áac ~ -íac ~ -óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بېرېدل	4.	ahir	دړلوول
5.	ačič	څبښل	6.	ahač	ورکول
7.	andok	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوهول
11.	akooč	پرې کول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	مینه کول	14.	ašom	پیداکول
15.	ačiat	څیرل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ډېټا له مخي نه معلومیږي. نو ځکه ددې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه وښوول سي یوازنی لاره داده چه د هر الوموړف سره
د ټولو هغو شکلونو لست واخیستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کیږي.
دالستونه په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

_áac :	_íac :	_óoc :
andiom_ هیله کول	ačiat_ خیرل	andok_ کبانیول
imbol_ بېړول	ačič_ څبېښل	acoh_ لوبېکول
ahir_ دړلوول	ahač_ ورکول	
ian_ راتګ	uw_ پوړول	
auw_ وتل	akooč_ پرېږکول	
anǰial_ میده کول		
ašom_ پیداکول		

خو په داسي مواقعو کي دپاره ددې چه زموږ په کار کي اسانتیا پېښه سي ، ډېره ښه لاره داده چه لومړی له iác_ او óoc_ سره د هغو شکلونو لست ترتیب کړو چه له نوموړو دوو الوموړفونو سره واقع کیږي او وروسته وو وایو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کیږي. دلته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی وددې ته نه مجبوریږي چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لاره ده.

ددې دپاره چه د مورفيمونو رابطه يوله بله سره وښوو له سې نو په پورتنۍ مورفيمي تجزيه کې د ځينو مورفيمونو سره د رابطې وړه ليکه (–) راغلې ده . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په سر کې راځي ، نوموړې وړه ليکه تر هغه شکل وروسته ايښوول کېږي . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکيب په پای کې واقع کېږي نوموړې ليکه تر هغه شکل د مخه راځي . که وغواړو چه د کوم مورفيم بېل بېل الومورفونه وښيو نو بايد د نوموړو الومورفونو ترمنځ يوه کږه وږه ليکه کښېږدو .

الهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په يوه ژبه خبرې سره کوي که سړی په ډېر غـــور ورته ځير سي ، د دوی په خبرو کې توپير موجود وي . او هماغه يوه موضوع يو سړی په يو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې ادا کوي . ممکن يو سړی په خپلو خبرو کې داسې کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نه وي ، يا يې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري . دغه ډول د يوې کورنۍ لهجه د بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپير لري . په يوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان، مریان او خپلواک وګړي، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري. تر دې چه ځینې وخت داسې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د وارې د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سم نه پوهیږي. د نر او ښځې لهجه هم توپیر سره لري. د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کیږي. مثلاً د افریقا په ډېرو ښارو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې په پوهیږي آشنایي نه لري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کیږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي. هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي. مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا بې بخي موقع نوې مېندلې چه یو له بل سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کیږي. د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري. خو د نومورو ښارونو په شاوخوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري. د جغرافیایي موقعیت په اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري. دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو، شکلونو، د شکلونو په ترتیب، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کیږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ږ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو نورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کې و (چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وايي، مګر په ځینو نورو لهجو کې نوموړې کلمې په (شپین) او (مېټرمان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کې تلم. موټروان او کلینر د واړه دیکتیا وو. پر لاره کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پېښه سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کې ناست ؤ او وکلینر ته یې ورږغ کړل: "چکیش کېږده چکي روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبرې کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کې وایي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کې وایي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجو کې وایي (سړی ده = saray da). په کندهار کې (گوګرد) ته (اور لګیت یا - اولګیت) وایي، او (ګرګ) ته (شرمښ) وایي، او (ډنګر) د لاغر په معنی استعمالوي. مګر په ځینو نورو لهجو کې (گوګرد) ته (کوګړ) او (ګرګ) ته (لیوه) وایي او (ډنګر) د (غوایي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو دهرې لهجې په باره کې د ژ بپوهنې له اصولو سره سم پوره تحقیقات کوو، او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښو ولاى سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو . دغه مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولاى سو چه په بېلو طريقو سره هغه نشر کړو : يوه طريقه دا ده چه ديوه کاغذ پر مخ باندې د هرجواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه ديوې موضوع په باره کې يې ورکړې دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه باندې واقع سي ، خو په دې توګه موږ وکولاى سو چه نوموړي جوابونه يو له بله سره پرتله کړو . بله طريقه دا ده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه په داسې ډول سره وښيو چه په هغه کې د هرجواب ورکوونکي جواب د هغه جواب ورکوونکي د هستوګنې په ځاى کې واقع سي . دغه دوهمه طريقه يوه غوره طريقه ده . ځکه چه د دغسې نقشو يوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه ديوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نوموړو نقشو کې د مقايسه کولو په ترڅ کې پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په اسانه توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو . د دغسې نقشو مجموعه چه په هغو کې ديوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسې او داسې نورو توپيرونه ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کيږي .

کوم سړی چه د ژبې تحقيق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وايي . جيليرون (Gillieron) چه د سويس

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق باید یو سړی وي . یعني دیوې ژبې ټولې لهجې ښايي چه دیوه سړي په واسطه ثبتې سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو دایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له دې و تنو څخه کار اخیستی دی .

محقق ښايي چه د لهجې په محل کې کار وکړي او د جواب ورکوونکي جوابونه پخپله باید ولیکي . ډېټا (هغه مواد چه د ژبې د لهجو د تحقیق له پاره راغونډېږي) ښايي چه د خبرو د عادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه د ورو او غیر طبیعي خبرو په موقع کې . د خبرو په ثبتولو کې به ډېر تلوار نکوي . یعني هر کله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق باید له جواب ورکوونکي څخه دا غوښتنه ونکړي چه یو توری تر درې یا څلورو وار زیات تکرار کړي . بلکه اکثره محققین ولومړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مثالونو خبرو کې رفع کوي . محقق باید دا کوښښ ونکړي چه د ژبې ټول مواد هرو - مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیر منظم شیان د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري . نو د دې له امله هر څه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګي پټې نسي . خجونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي. لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سیلابونو باندې فشار واقع شي یوه معنی ورکوي، او که د پای پر سیلابونو باندې فشار راشي بله معنی ورکوي. دغه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرامر وایم) په جمله کې پر څلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای سو. پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه توپیر پیدا کوي. یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وائي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وائي. که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم. که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یواځې له ده سره یې وایم. او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځنې اخیستل کېږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم. نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق ښایي چه د ژبې خججونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لویې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي.

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړي سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي او ابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کي د ښځي د استعمال تو پیرونه موجود وي. وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي: یو دا چه د هغو جغرافیایي سیمو یو لست ترتیب کړي چه په هغوی کي د ژبي هغه عناصر چه یو له بله توپیرسره لري وروسته په غوږ سره وکتل سي. بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نومړو سیمو کي باید د هغوی تحقیق وسي. دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی دیوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي. هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یو له بله سره رابطه ولري. یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وپلار ته څه وایاست، دوهم پوښتنه مو باید دا وي چه تاسي مور ته څه وایاست او وروسته پسی د خور، ورور، ورارهٔ او داسي نورو پوښتني وکړو او هر ګوری وموضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو.

نومړي لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نومړو سیمو کي سفر کوي او په هره هغه سیمه کي چه د دغه د تحقیق کولوله پاره ټاکلي ده توقف کوي. په هغه ځای کي مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي. په عمومي ډول په یوه سیمه کي د وه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نومړي خلک بنایي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کي لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یي په دغه سیمه کي راغونډ وي د نومړي ټولي سیمي د خلکو د ښځي نماینده ګي وکړي. محقق باید د نومړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتہ وليکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه څني کيږي د هغه نوم، د هستوګنې ځای، د هستوګنې د ځای بدلون، په نورو ژبو کي د ده معلومات، سن او داسې نور معلومات چه د ژبي په بدلون کي برخه لري باید وليکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر شپاړسو کالو زيات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه عمر يي تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حيث تر ښځي ترجيح ورکوله کيږي . ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقيق کي ډېر اهميت لري ، او هر څومره چه په ژبه کي ډېر معلومات ولري هغومره ښه نتيجه ولاس ته راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه بايد نواقص ونلري . ځکه چه که يي غاښونه وتلي وي يا يې مثلاً ژبه کوم عيب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه په صحيح ډول سره ادا نکړای سي . که يو محقق وغواړي چه صحيح مواد او سم ډېټالاس ته راولي نو ښايي چه د جواب ورکوونکي ټوله اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحيح او د داډ ور جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخيستلای سي چه دوی يو له بله سره روږدي او يو د بل په خوی او بوی سره بلد سي . محقق باید په دې عقيده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحيح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی بايد له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ور سره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکي سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي ډېټا په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب — ورکوونکي په مرسته او سره ونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دي څو واره تکرار کړي خو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید ځني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پرځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پرځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او ډېټا ترتیب سوه له ډېټا څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دي د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د — بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلوېښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نومړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن یوه سمه او د پام وړ ډېټا راغونډه او ترتیب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقیق په وخت کې د ژبې ځینې اساسي مواد لکه د کلمو ریښې، ځینې لاحقې، سابقې او د هغې ژبې داسې نور هم عناصر زده کړي.

هرکله چه ټول مواد په نوموړي ترتیب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتیبیږي چه په هغه کې د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سیمو کې وښوول سي چه د مخه په پوښتنلیک کې ترتیب سوي دي.

توماس او ایلن د امریکا د ژبپوهنې نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کې یې نسبتاً نوې طریقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبې هغه عناصر چه دی یې د لهجو د معرفی کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندې لولي او د ټېپ ریکارډر په ذریعه یې ټېپوي. په دې طریقه کې دده ګټه دا ده چه دی وایي داسې چا ته اړتیا نلري چه په فونېټیکس کې ډېرې پوهې خاوند وي او نه دی ورته ضرورت پیدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سیمبولونه او علامې د څه ډول آواز ونو له پاره باید استعمال سي. که چیرې د ټېپ تجزیه کار وانه خیستل سي نو د ژبې مواد د تحقیق په وخت کې په ډېر دقیق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونېټیکس کې کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبې د لهجو ټول آوازونه د هغو فونېټیکي علامو او سیمبولونو

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي. دغه رنگه تو ماس په نوموړي طریقه سره د ډېرو خلکو د خبرو نمونې په لېن وخت کي ثبتولای سي. بر سېره پر دې د ټېپولو په واسطه ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرگندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوتیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرگندولای. د دې طریقې یوه بله گټه دا ده چه د عروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبې په معنی کي د خوځونو او فشارونو د اهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي.

هیرلډ ب. ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلې طریقې څخه کار اخلي او هغه دا ده چه لومړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې، د ورځو یا د میاشتو نومونه و بښیي او وروسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي. لکه په دې جمله کي: (د دوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي. خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (کامېښې) کلمه راوړي. نو د دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکی و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي. مثلاً داسي جملې لکه (د دوی ... لنگه سوه او گیلگی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوې او ... د

شید وله پاره روزل کیږي) او داسي نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همدغه وخت کي د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتیږي. د ژبي عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي.

د لهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځیني اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یادونه وسي. په دې جمله کي آیسوگلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالیږي. د لهجوي اطلس په ترتیبولو کي ډېر مهم کار دادی چه د ژبي د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کي موجود وي - وښوول سي او د هغوی وېشونه او سرحدونه وټاکل سي. هغه سرحدي لیکه چه د ژبي د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کي ورښیي آیسوگلاس بلل کیږي. ځیني آیسوگلاسونه نسبت ځینو نورو آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي. مثلاً کوم آیسوگلاس چه دوې لویي سیمي سره بېلوي نسبت و هغو آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه ترکلیوا و وړو وړو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غیر منظم ډول سره تیرېږي . دغه ډول کوم عنصر چه په یوه محدوده سیمه کي استعمالیږي او دغه سیمه دیوه آیسوګلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې سیمي ته مرکزي سیمه (focal area) وایي . دغسي ځیني هغه عناصر چه د استعمال تو پیرلري ممکن په پراګنده ډول سره تیت سوي وي نوځکه آیسوګلاسونه هم د دغسي عناصرو د استعمال دځایونو د ښوولو په غرض یو په بل سره نو تللي او ګډ و ډ سره واقع سوي وي . داسي سیمي چه دغسي آیسوګلاسونه پکښي راغلي وي ګریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمیر - آیسوګلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي . هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوې وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو - ګلاسونو ته چه شمیر یې لږ وي دغه یې ډیر تغییر ونه او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله د دغسي سیمي پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښوول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي داده چه آیا دغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پرځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي ، او که حرکت کوي نو پرکومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه دکوم داسي سدله ښکلا سره تېر سوی وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي . دغه یې دکوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

سرې څخه ترسرې پورې او له کلې څخه تر کلې پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبیعي وي لکه کوم غر یا کوم لوی سیند یا ممکن سیاسي وي. که چیرې دا ډول مانع وجود ونلري نو سرې باید اغلباً دا سې نتیجه واخلي چه د ژبې نوموړې عنصر یا عناصر تل په حرکت کې وي او وهرې خوا ته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې نه یوازې لیکې استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع ګانې، مثلثونه، دایرې او داسې نورې نخښې استعمال کړو. د مثال په توګه په پښتو کې د (ښ = ṣ) آواز په ځینو ځایو کې په (ښ = ṣ) په ځینو سیمو کې په (خ = x) او په ځینو منطقو کې په (خ = x̌) سره تلفظ کیږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ) نوموړې درې ډوله سیمې په یوه نقشه کې وښیو، کولای سو چه په هغو ځایو کې چه (ښ = ṣ) وایي د مربع، او په هغو سیمو کې چه (خ = x) وایي د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̌) وایي د دایرو علامې کښیږدو او په دې توګه د نوموړې آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سیمو کې د نقشې پر مخ وښیو.

کله کله د ژبې کوم عنصر یا عناصر په هماغه یوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعمالیږي چه وداسې ځایو ته انتقالي سیمه (transition area) وایي. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښې) او (کې)

د واره والي مګر په ننګرهارا و ځينونورو سيموکي (کښي) نه استعماليږي.
کله کله د ژبي ځيني عناصر نوازي په هغو سيمو کي پيدا کيږي
چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري
د دغسي سيمو له پاره د ماجنل (marginal) يعني کِناري يا ګوښه اصطلاح
راوړله کيږي .

يَادُونَهْ

ژبه اوليک بايد سره بېل سي . ژبه د هغو آوازونو
مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندي د انسان د صوتي غړو
په واسطه اداکيږي . مګر ليک د سيمبولونو داسي يو سيستم دی چه د دغو
آوازونو د ښکاره کولو او تر سيمو لوله پاره په کاريږي . د عصري ژبپوهني
له مخي و دغو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلای . تو که موږ
وغواړو چه د يوې ژبي تحقيق وکړو بنا يي چه خبري تر غوږ او کښتي لاندي
ونيسو نه ليک ؛ خصوصاً په پښتو او د هسي ژبو کي چه د ټولو واولي آوازونو
له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخي د نوموړو ژبو د خبرو ټول
آوازونه نسي تمثيلولای .
د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیر ونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

دنړۍ ژبې د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیر لري. نوځکه دیوې ژبې ساختمان او جوړښت باید د کومې بلې ژبې د ساختمان او جوړښت پراساس تر تحقیق او څېړنې لاندې ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کې وڅېړل سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبې جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هرومرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نو مو ړو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کې ډېر زیار وباسي چه دده ژبه یې له هغې ژبې سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

ـــــ پای ـــــ

لیک: نصیر حلیمي لیسنتون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ما دا لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language. N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology, The Univ. of Michigan.

ترك كتابلر شركتی
دوهجی مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library